Ванделин Шмит-Денилер

БЕРНХАРДОВА ГРДЊА

Заобилазни путеви и странпутице рецепције Томаса Бернхарда

Правилношћу, за коју се чини да по себи има нешто од природног закона, Томас Бернхард се обраћао јавности да би псовао. Ту аутор иступа из уметничког света својих књига и улази у свет наше друштвене, политичке свакидашњице. „У мојим књигама је све уметничко", гласи фундаментална реченица Бернхардове естетике, забележена у једном интервјуу.[1] Важи ли то такође и за партнера у интервјуу, лауреата који држи свечани говор, а пре свега за писца писама читалаца Бернхарда? Није ли му довољно да збуњује посредством књижевности као књижевности? Или се ту појављује неко, ко није попут готово свих својих аустријских колега писаца склон да умакне политичкој одговорности, ко преузима улогу критичара и политичког коментатора, надокнађује толико критиковани дефицит аустријске књижевности и игра улогу славних западнонемачких вишенаменских ретора, попут Ленца, Бела, Граса, Римкорфа, Валрафа? Уз то су се начињале и веома обећавајуће теме: најпре се уопштено радило о књижевности и политици, онда о Салцбуршким свечаностима, о Елијасу Канетију, О Академији за језик и песништво, о аустријским организацијама књижевника, а напокон и о Бруну Крајском, који је тада још био савезни канцелар. Те грдње, писма читаоцима, говори и интервјуи требало би да буду предмет наредних разматрања пошто они, барем за Аустрију, нуде један интересантни споредни аспект Бернхардових књижевних амбиција, омогућавајући далекосежан поглед у оно што се чини у сивој аустријској зони између политичког и књижевног, или можда тек одају нешто о томе, да се они међусобно не могу сусрести. Али и ово такође заслужује да буде узгред поменуто: Бернхардове акције су се увек побринуле да се спречи пометња између њега и његових текстова, представљајући тек објектив за оно што је заблистало у његовим књижевним делима у ужем смислу речи. Поврх тога се чини да је Бернхардова рецепција била суштински управљана баш тим наступима. Ипак, било би погрешно прогласити Бернхарда аутором који сматра нужним да уз помоћ таквих акција пронађе свој пут до јавности. Много прикладније је рећи да Бернхарду полази за руком да таквим изненадним акцијама појача збуњеност код оних који знају његове текстове и да је произведе код оних који их не познају. Тако је рецепција Бернхардових текстова начелно еманципована од онога што могу да изазову његови прозни, драмски и лирски текстови. Бернхард је постао уметничка фигура, а његово дело се више не може раздвојити од дејства које је имало. А око готово сваког дела – као и готово сваког Бернхардовог наступа, обавио се низ скандала који скрећу по-

[1] Thomas Bernhard, *Der Italiener*, Salzburg 1971, стр. 150.

глед с дела и повода за акцију који је био наведен у говору. С друге стране је недопустиво озбиљно схватати Бернхардове акције и становишта која су често била непозвана, као да су се појављивала из заседе. Бернхардове акције – то би могло бити подвргнуто сумњи, као да се ради о једном акционисти. Све остало је прикладно: те акције не смеју бити погрешно протумачене као део неког уметничког програма, јер оне партиципирају у доследној пракси противљења. Та пракса се може описати парадоксом који је карактеристичан за Бернхардово дејство, и то од његовог првог романа *Мраз* (*Frost*): што се више Бернхард противио читаоцу, утолико га је више наводио на неку мисао. А суштински саставни део те стратегије су онда и те грдње, у чијем практиковању се Бернхард увежбавао добрих двадесет година.

Будући да ти текстови још увек нису сабрани, а у заслужној књизи материјала Јенса Дитмара су објављени тек у одломцима,[2] нека буде дозвољено да се овде позабавимо том плодном Бернхардовом споредном делатношћу и да се запитамо шта надилази поводе који су често били ништавни и типични гнев оних који пишу писма читалаца, заиста, може ли се на основу целине задобити нешто уопштеније за аустријску ситуацију седамдесетих година и може ли се управо на основу тога барем делимично разјаснити механика рецепције или учинка Бернхардових текстова?

Радикалност и арогантност која одликује Бернхардове грдње заиста није за сваког. Чак и ја морам да изоставим понеке од њих, али се ипак чини неоправдано да се такве псовачке канонаде одмах оставе *ad acta*, била та акта судска, или припадала психопатолошким случајевима. Ретко се од њих могу извући конкретан добитак или информација, у најбољем случају бивамо иритирани. Међутим, и поступак иритирања заслужује пажњу.

„Мени је већ нелагодно, јер никакав бес није изгледан", изјавио је Бернхард у свом *Монологу на Мајорци*,[3] очевидно ишчекујући оне прилике које ће изазвати његове диспозиције за бес. За то су служила анкетна питања, а прво велико анкетно питање тицало се улоге политике и уметности 1966, непосредно пред изборе првог марта те године, још у време велике коалиције. Садржински се тај говор тешко може препричати, али су средишње тачке очигледне. Исказ има чврсто језгро, наиме да је аустријска политика „[...] са блиставих висина, које су обасјавале и грејале целокупну земљину куглу, [...] у току свега пола столећа срушена у своје коначно ништа, да је постала најжалоснија жртва једног поетички високо полетелог, а ипак катастрофалног и уништавајућег развоја човечанства, светске пролетерске револуције. Данас, пола столећа након рушења царства, баштина је истрошена, а баштиници су банкротирали".[4] Оно

---

[2] Jens Dittmar (Hg.), *Thomas Bernhard. Werkgeschichte*, Frankfurt am/M. 1981. Упореди такође: Jens Dittmar, „Der skandalöse Bernhard. Dokumentation eines öffentlichen Ärgernisses", у: *Text + Kritik*, Heft 43: Thomas Bernhard септембар 1982, стр. 73-84. Премда су размере скандала који се догодио у вези са *Дрварењем* 1984, и оног који се 1985. развио око изјаве министра образовања Морица, биле далеко веће, одустаћемо од њиховог приказа. У својој структури мали скандали личе на велике, а уз то су и прегледнији.

[3] *Monologe auf Mallorca. Thomas Bernhard – eine Herausforderung*. Gestaltung: K. Fleischmann/W. Koch. У: ORF-Nachlese, април 1981, стр. 3.

[4] Thomas Bernhard, „Politische Morgenandacht", у: *Wort in der Zeit* 12/1966, Heft 1, стр. 11.

што се чини као апотеоза монархије, и што Бернхарда представља као експонента хабзбуршког мита, а његов став подсећа на најрадикалнију осуду савремене републике, ипак не би требало да буде једноставно сведено на те исказе. Оно што би се тумачило ко једнозначно антисоцијалистичка изјава, не сме бити тако једноставно схваћено јер се комунизам и социјализам јављају попут „оних мутних и потпуно неостваривих појмова, поетичких бајковитих жеља несхваћених неурачунљиваца, које су се несрећно јавиле у деветнаестом веку да би своје високо култивисане структуре заљубљених схизофрених болесника са мозговима на јаку струју [...], који су путем катастрофално-националних кратких спојева покушали да цео свет ставе под напон да би га напокон запалили... итд". „Уништење монархије пре пола века, уништење Хитлера пре двадесет година, нисмо их искористили." Та Аустрија је из лошег статуса доспела у много лошији, она је постала ништа. Визија величине, којој Бернхард у том тексту очевидно одаје почаст, остаје толико мутна и необавезујућа да јој није својствена чак ни хранљива снага оног утопијског. Савремена Аустрија је просто приказана позоришном метафором: „Аустрија на позорници света, чија властита трагедија (у шекспировском смислу), [се састоји у томе да је – *Прим. прев.*] при подигнутим завесама изгубила свој разум и своју свест."[5] Тиме је једном за свагда описано како се Бернхард односи према Аустрији, да, како мора да се односи. Та земља се сада више појављује као трагедија која ће поново постати комедија. Али не само да је прошлост остала необавезујућа, и критика је такође толико општа да се из ње готово и не могу извући консеквенце које би на било који начин могле да имају конкретно дејство. Форма увреда је толико апстрактна да оне напокон постоје више за себе, тирада кружи у самој себи. А ипак, те увреде су биле у стању да заинтересују јавност, и поводом додељивања награде 1968. Бернхарда открива иста та јавност. У марту 1968. она му је додељена за роман *Збуњеност*, а Бернхард је искористио ту прилику да сличне мисли изнесе међу људе, а пре свега пред министром, у још сажетијем облику, чије дејство на публику је веће. Тим говором Бернхардова личност се увукла у јавну свест, поделивши Аустрију на оне који су мислили да Бернхард својом критиком погађа усред мете, и на такве према чијем мишљењу Бернхард вређа Аустрију. Оно што је он учинио, било је ни мање ни више него ометање церемоније уручивања награде његовим „све-реченицама" тј. „целокупним реченицама", он је разорио очекивања свих слушалаца, који су се надали нечему духовно окрепљујућем, па макар критички окрепљујућем. Ливада рефлексије је покошена:

Поштовани господине министре,

поштовани присутни,

ништа не треба славити, ништа проклињати, на ништа се не треба жалити, јер је много тога смешно; а све је смешно, када се мисли на смрт.

Кроз живот идемо одушевљени, мртви хладни идемо сценом, ништа није незаменљиво у држави боље или лошије увежбаних реквизита: заблуда! Разумемо: неупућени народ, лепа земља – мртви или у извесном смислу несавесни очеви, једноставни и нечасни људи скромних потреба... Све је то једна крајње филозофска и неподношљива преди-

[5] *Исто*, стр. 13.

сторија. Времена су малоумна, оно демонско у нама је трајни отаџбински затвор, у којем су елементи глупости и безобзирности постали свакодневна нужда. Држава је творевина која је дуготрајно осуђена на неуспех, а народ на непрекидну бестидност и малоумност. У животу лишеном наде, на који се ослањају филозофије, напослетку све мора да пропадне. Ми смо Аустријанци, ми смо апатични; ми смо живот којем просто недостају интереси да живи, ми смо у процесу природе мегаломанија као будућност. Немамо да известимо ни о чему другом него да смо јадни, да смо пропали услед моћи расуђивања филозофско-економске-механичке монотоније.

Средства у сврху пропасти, творевине аутоније, нама се све објашњава, али ми ништа не разумемо. Ми облацима настањујемо трауму, плашимо се, имамо право да се плашимо, већ видимо, премда нејасно у позадини: дивове стрепње.

Оно што ми мислимо је промишљено, оно што осећамо је хаотично, оно што јесмо је нејасно.

Не треба да се стидимо, али нисмо ништа и не заслужујемо ништа осим хаоса.

У своје име и у име свих напаћених захваљујем се овом жирију, а нарочито свим присутнима.[6]

Бернхард је измакао садржинском установљењу ствари тако што их је све препустио исмевању. Чини се да је брижљиво уклонио све што би се на било који начин могло погрешно тумачити у смислу политичких ставова који се могу конкретизовати, као што је учинио и у делу *Политичка јутарња миса*, у којем је било речи и о пролетеријату и о комунизму и о монархији. Говор је деловао: публика, а пре свих министар промислили су своју аустријскост, премда је нису толико озбиљно доводили у питање. Штавише, Бернхард се увукао у то коло исмевања.

Казна је убрзо уследила: Награда индустрије требала је да буде додељена Бернхарду непосредно након тога. Услед страха од сличног испада, Бернхарду је послат новац и повеља, а одустало се од јавности. У сваком случају, говор ће ускоро наћи свој пут до ње, али је узнемиреност била сразмерно мања, јер је Бернхард одбацио све конкретне садржаје и говорио је само о смрти.[7]

Бернхард је говорио само још о смрти: а смрт више нема жаоку када неко о њој много говори. Одиста: Бернхардовим апстрактним прозивањима није недостајало дејство, али се ускоро схватило да се између тих говора који су једнозначно Бернхардови и говора личности који имају своје улоге у фикционалним текстовима, може установити потпуна подударност у тенденцији.

Текстом *Ходање* (1971) досегнут је ниво апстракције који, с једне стране, ваља сматрати врхунцем Бернхардовог стварања, али је њиме, с друге стране, радикално угрожено уметничко постигнуће; оно што је ту написано тако је посредовано да није препознатљив фундус реалности; ништа није схватљиво. Фигуре се у *Ходању* све више и више згушњавају у уметничке фигуре. Нема односа према стварима, постоје само језички односи. Карактеристично је да се између 1971. и 1975. није појавило ниједно прозно дело – што је зачуђујуће, с обзиром на ауторову продуктивност у том жанру.

---

[6] Наведено према: Anneliese Botond (Hg.), *Über Thomas Bernhard*, Frankfurt am/M. 1970, стр. 7.

[7] Thomas Bernhard, „Unsterblichkeit ist unmöglich. Landschaft der Kindheit", у: *Neues Forum 1968*, Heft 169/170, стр. 95-97.

Ипак, онда се догодио неочекивани преокрет: с једне стране, дуго најављиваним романом *Коректура* (1975) и, с друге стране, првим томом аутобиографије *Узрок* (1975), у којем је изненада то Ја постало историјски конкретно, заједно с аутором којем је до тада било превасходно стало да мистификује самог себе.

Од тада Бернхард говори о самом себи; у тој години се променила и пракса грдње и писама читалаца. Ради се о именима, о нападима који су најпре адресирани на председника Салцбуршких свечаности, којем је приговорена „људска слабост, да не кажем карактерна слабост".[8] Када је још једном дошло до сродног повода, Бернхард је у наредним писмима читалаца унео још много непријатнијег и директнијег ваздуха. Најпре је Канети постао жртва једног напада, који можемо окарактерисати као слабо аргументован, чак и ако не спадамо у отеловљене обожаватеље тадашњег претендента на Нобелову награду: „слаби Кант и мали Шопенхауер", морало се казати Канетију, а бес осталих писаца писма је сразмерно томе био дуготрајан. Жестока индискретност, увреда, која би се еуфемистично могла означити као неотесаност у тим писмима читалаца, водила је ка расправама у којима се потпуно занемаривао повод за Бернхардове инвективе. Чини се да је Бернхардова стратегија увек изнова била да испровоцира љутњу, па да онда допусти да она циркулише са свим својим питањима. „Морал има Канети, а Бернхард га нема и недостаје му орган да би то схватио", написао је неко.[9] То ипак није могло да спречи наредне Берхардове акције. Пошто је у Лисабону чуо да га је тамошњи аустријски амбасадор назвао ужасним, деструктивним дечком, написао је 1976. једно писмо читалаца дневним новинама *Die Presse*. Оно се завршило општим псовањем аустријске дипломатије, што је Томаса Бернхарда учинило познатим и у дипломатским круговима. Бернхард је славио немачку амбасаду и Гете институт, који га је позвао. Дистанцираном посматрачу Бернхардове изјаве су морале звучати преосетљиво, да не кажемо параноично.[10] Ипак, Бернхард није попуштао. Године 1978. код издавача *Residenz* објављена је књига под насловом *Срећна Аустрија*, и то без Бернхардовог прилога, који је издавач повукао јер се прибојавао тужбе. Тај прилог се онда сместа појавио у часопису *Die Zeit* од 17. 02. 1978. премда уопште није био запажен, јер је у њему Бернхард одустао од дословног именовања својих противника. Међутим, реченице које су у њему записане постаће супстрат наредних полемика: „Малограђанин на лествици лицемерја", гласио је наслов ових образложења, закључених грандиозним финалом:

> *Брутални, бескрупулозни малограђани, који су се последњих деценија с лакоћом успели лествицама лицемерја у висине у овој земљи, у Парламент, Балхаусплац и Хофбург, лако излазе на крај са народом који је по природи незаинтересован и равнодушан. Парламент данашње Аустрије је политичко смеће ове земље, луксузни и скупи, животно опасни комедијантски позер, а влада је исто тако скупа лутрија тиквана. Када се*

---

[8] Упореди: Rolf Michaelis, „Mein Salzburg – eine Todesstadt. Das Neueste vom Dauerkrach Thomas Bernhards mit den Salzburger Festspielen", у: *Die Zeit* 29.08.1975, стр. 33. О првом краху поводом извођења представе *Ињорант и лудак*, погледати: *Wiener Zeitung* 09.08.1972, стр. 4.

[9] *Die Zeit* 12.03.1976, стр. 60.

[10] О томе погледати: *Die Presse*, 02.06. и 05.06.1976.

подӣну завесе државе, свако̄га аустрӣјско̄ дана (та̄ко̄ђе и за време национално̄ праз-ника) видимо лакрдију марионе̄та. Када по̄гледамо па̄жљивије, видимо оно ша̄то смо увек видели: марионе̄те су малоумни недо̄ступавни народ, а оно ша̄то из њего̄ва извуку (по̄тај-но извуку) је влада која пре̄весла народ.[11]

Чак и када име недостаје лако га је одгонетнути, а на једног од тих малограђана је почела да се концентрише потоња опсесивна свађа с Бруном Крајским. Канцелар, којег су побожно промислили Петер Турини и Герхард Рот у једној јубиларној књизи, за Бернхарда је постао мета инвектива. Једно писмо читалаца упућено часопису *Die Zeit*, опрезно је објављено тек након избора маја 1979, и штампано у јуну, сучељава се са Крајским у Бернхардовом маниру. Чак су и противници Крајског били приморани да такав вид обраћања сматрају непримереним, док су пријатељи сигурно тешко могли да одоле да се не насмеше при формулацијама типа „Тито валцера и салцбуршке регије". Оно што је у „малограђанину на лествицама лицемерја" још било камуфлирано, сада је попуњено именом, које је у свакој прилици могло да послужи као зачин за разговор. Али Крајски је могао да реагује и да суверено постави питање да ли би господин Бернхард могао да конкретизује своје приговоре.[12] Конкретнији је Бернхард био у свом другом великом нападу на Крајског у *профилу*,[13] где није одолео прилици да каже нешто поводом канцеларовог седамдесетог рођендана. Аргументи, уколико се о њима може говорити, поновљени су из писма часопису *Die Zeit*. Крајски је аванзовао у идеалнотипског представника пензионера, а тиме и Аустријанаца; при чему из сваког реда текста ипак говори жаљење што је тај човек савезни канцелар. Ни читање тог текста не наговештава много, он чак није у стању ни да изнесе аргументе у прилог канцеларових политичких противника, тако да је све испарило у одвише личну тираду мржње. Ко може да буде против дрвених кломпи и ручно штрикане сукње?

Тај текст је имао за резултат обиље последица. Није требало очекивати ништа друго осим класичног примера како се Бернхардов исказ еманципује од онога што би се из њега могло дестилисати као садржај. Писци писама читалаца су се сматрали принуђеним да пређу у офанзиву. При том уопште није дошло до милитантног тона, по чијем практиковању је *Профил* већ био карактеристичан: „*Постојана* је традиција, да 'коментари гостију' који су с наше стране наручени, буду објављени и онда када износе мишљење супротно мишљењу редакције. – То је случај са прилогом Томаса Бернхарда." Сада је дошло и до проширења која су се чињенично тицала свих церемонија у вези с рођенданом. Око Бернхардове псовачке тираде, која је у основи представљала тек лошије издање његовог првог писма о Крајском из *Die Zeit* овила се аура честитости. Један господин из Винер-Нојштата, који је чуо за име Томас Бернхард, сматрао се принуђеним да енергично повуче своје приговоре против њега. А када је чланак Томаса Бернхарда 1983. доспео до Ериха Фрида, изазван је и његов гнев, па је Фрид послао један гостујући коментар часопису савеза индустријалаца *Wochenpresse*.

---

[11] Наведено према: Dittmar, *Werkgeschichte* (напомена 1), стр. 195.
[12] Thomas Bernhard, „Ein Brief an Die Zeit", у: *Die Zeit*, 29.06.1979, стр. 33.
[13] Thomas Bernhard, „Der pensionierte Saisonsozialist", у: *Profil*, 26.01.1981, стр. 52.

Коментар је имао леп наслов „Трабуња ли Томас Бернхард?", а сводио се у основи на психопатолошко објашњење феномена Томас Бернхард, чиме се аутор фатално приближио денунцијацији Бернхарда, и не само њега, као лудака. Али Фрид се ипак уразумио тиме што је унапред припремио медикамент, и то једну дозу Алис Милер, чију лектиру је хитно препоручио Бернхарду. Бернхардова грдња Крајског постала је „покушај освете за нешто што му је учињено некада у детињству".[14]

Међутим, ни то писмо читалаца није остало без последица. Једно Фридово место је посебно нервирало: „Он није ВЕЛИКИ Јеврејин него, као што знамо, није ДОБАР Јеврејин." Ту се Фрид закачио, с оптужбом да је антисемитизам у Аустрији још увек вирулентан. Фрид: постоји „нажалост још много антисемитизма у Аустрији, и већ због тога се таква тема не би смела тако лакомислено третирати, тек да би се после две недоказане тврдње поново гурнула под тепих, а да не говоримо о неукусу и нетактичности". И то није остало без противречења. Нешто касније се у *Wochenpresse* јавио за реч Карл Фајфер, социјалиста и уредник часописа *Gemeinde*, службеног органа јеврејске општине, утолико што је приговорио Крајском да је одговоран за антисемитизам који је Фрид препознао. Тако је дошло до ретког Бернхардовог преслишавања од стране циониста: „Томас Бернхард се одважио да критикује Крајског и добио је грдњу од Фрида. Али Јеврејин Фрид објављује своје антиционистичке изливе код 'народног' издавача у ДДР."[15]

Сасвим је свеједно шта мислимо о Фриду, Бернхарду, Крајском и Фајферу: јасно је да једна таква Бернхардова изјава развија властиту динамику, да посредством ње постаје акутан потенцијал политичког сукоба скорашње прошлости, на месту на којем се то не би наслућивало, јер аргументи већ дуго немају никакве везе са оним што је Бернхард рекао. Наш целокупни животни свет се постепено чини опточен дискурсом који се развио у њему, тако да свако сматра да је принуђен на исповест. Тако Фрид: поводом великог опроштајног говора Бруна Крајског помислио је „Први аустријски савезни канцелар светског формата након једне генерације". (На кога је тиме мислио? На Фигла, Раба? Или на Шушнига или Долфуса?)[16]

Године 1979. Бернхард је задао још један ударац. Иступио је из дармштатске Академије за језик и песништво, зато што је у њу примљен Валтер Шел. Образложење у једном „отвореном писму":

> *[...] питам се, шта један тако просечан и опскуран политичар има да тражи у Академији за језик и песништво. Морам поћи од тога да ће у Вашу Академију убудуће бити изабрани и други такви просечни и опскурни политичари, из ма којег разлога. Мислим да су онда на реду господин Франц Јозеф Штраус, господин Хелмут Шмит и господин Карл Карстенс. Под тим утиском ми није могуће да (након готово десет година!) будем ниједан*

---

[14] Erich Fried, „Spinnt Thomas Bernhard?", u: *Wochenpresse* 13.12.1983, стр. 45.

[15] *Wochenpresse*, 27.12.1983, стр. 44.

[16] Курт Шушнинг је био аустрофашистички савезни канцелар до „Аншлуса" 1938. када је ухапшен и спроведен у концентрациони логор. Енгелберт Долфус је био вођа аустрофашизма, близак италијанском фашистима и католичкој цркви, противио се националсоцијализму. Током неуспешног Јулског пуча 1934. убили су га националсоцијалисти. (*Прим. прев.*)

дан дуже такозвани члан немачке Академије за језик и песништво, и од овог тренутка себе више не сматрам таквим.[17]

Оставимо по страни питање колико су била реалистична страховања од пријема именованих. Ипак, Бернхард је постао одвише нападан, проширивши своје псовачке тираде и на Савезну Републику Немачку, расподељујући равномерно своје гађење према политичким партијама, и то у складу с рано заступаним начелом да је свака влада најлошија влада.

Јесу ли ти говори, та писма, које је Бернхард очевидно складиштио пратећи унутрашњу принуду, тек нужни корективи, имају ли они уопште нешто конкретно да кажу, или се могу денунцирати као пуке патолошке изјаве једног болесника или – још горе – као играрије у којима је до изражаја дошла нечија необавезна игра? Јер чак и након 1975, када су имена омогућила повратну везу са свакидашњицом, све се на необичан начин мало односило на конкретне ствари. Утолико ни ти Бернхардови текстови не би требало да почивају сами на себи, јер се чини да осим мушичавости не доносе ништа више.

С друге стране је ипак упадљиво да Бернхард у својим позним списима увек изнова заузима сличне ставове и најављује сличне улоге, и то пре свега у *Витгенштајновом синовцу* и *Бетону*. У свим тим случајевима он се радикално супротставља споразуму, за који нам се с времена на време чини да је неопходан да би живот био подношљив. Ипак, колико год тешко пало, Бернхард признаје и ово:

Крајње су ми одбојни људи који стално говоре да су спремни на жртву и да су без престанка жртвовали све, напокон и свој живот и тако даље, они свеци који се у својој жртви и у својој спремности на жртву попут свиња надгорњавају на валов, којих има у свим државама и у свим деловима планете, макар имали сва могућа и немогућа имена, макар се звати Алберт Швајцер и Мајка Тереза. [...] Ти људи су опасни, дубоко у средишту душе у основи су жедни моћи, и то више од оних других, саможивих и самообожавалаца. Дубоко се гнушам људи којих између Свете Фрање Асишког и Мајке Терезе има на милионе, јер само због властите славољубља они из дана у дан јурцају по безбројним светским религијским и политичким удружењима.[18]

Та стратегија се темељи у фасцинацији коју она буди на тему мизантропије: немотивисана и неутемељена у изненадности продора, противречност је на свестан начин начињена принципом, а напокон, саркастично попут понора, па чак и цинично, обелодањује љубав према човеку, филантропију, и то кроз такву шикару разочарања, да се само о њој исплати размишљати.

Када је консензус највећи, тада је и Бернхардово расположење за грдњу највеће, било да је у питању Крајски, било Канети, било Академија за језик и песништво – Бернхард се уз жестоко псовање удаљава од свега где добронамерност и јединство омогућавају платформу за разговор. „Све је смешно, када се мисли на смрт", тај став из

[17] *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 26.11.1979.
[18] Thomas Bernhard, *Beton*, Frankfurt am/M. 1982, стр. 60.

говора током доделе Државне награде чврсто обухвата обе фазе Бернхардове делатности као свечаног говорника, као онога ко грди, као писца писама. У првој фази у средишту увек стоји смрт, док је у другој смешно. Смрт отпада („Говорим о смрти као што други говоре о земичкама", навео је у интервјуу од 29. 06. 1979).[19]

Бернхард сада смера на то да више показује оно смешно и избацује позадину на којој све мора деловати смешно – смрт. У том смислу се увек изнова – као обухватно обележје – активира позоришна метафора: све је позорница; тај топос се може пратити унатраг све до Платона, а користио га је на елегантан начин и Еразмо у својој *Похвали лудости*, тај топос је Бернхард просто опљачкао да би сликовито приказао тричарије. Актери на политичкој сцени у најбољем случају постају играчи у Нестројевој[20] пози или, као у монологу с Мајорке, актери трећеразредне лакрдије: „Сви моћници се веома лепо заједно играју", стоји у том интервјуу. А против те игре моћника Бернхард инсценира своје комедије и своје псовке.[21]

У таквом случају он је брзо на лицу места са моралном осудом необавезности и јаловости. Улога коју Бернхард преузима у својим грдњама фатално наликује на ону коју директор циркуса Карибалди приписује жонглеру у *Моћи навике*: „жонглирали су својим тањирима/ читав живот/ против друштва/ глава им није мировала/ против друштва."[22] „Жонглирати против друштва" – слику треба схватити озбиљно: све што жонглер баца у ваздух, треба да му се врати – или пада на тло. Није реч о пројектилу који треба да погоди у мету. А тако се десило да Бернхардово последње вређање канцелара – према једном рекла-казала – падне као жртва канцеларове ироније. У роману *Бетон* реч је о хорору који савремени Беч проузрокује наратору: тим „перверзним причама страве и ужаса о Балхауслацу" није могло да промакне „где канцелар који је постао општа опасност својим министарским идиотима издаје исто тако опште опасна наређења".[23] Крајски је одвратио: „Чуо сам да је добро за његово здравље да тако псује. Ако је тако треба да се радујем."

Политика Крајског и Бернхардове грдње су творевине које се међусобно не додирују. И једна и друга држе до тога да постану виртуозне унутар својих дискурса. Утолико виртуози додуше жонглирају један поред другог, али неометано могу (у случају Крајског су могли) да наставе са својом делатношћу.

Вредновање рецепције би доследним даљим мишљењем водило ка моралној осуди: Бернхардове грдње су продукти нарцистички фиксираног псовачког механизма, чије пустошење избацивање слузи не гради мостове ка нашем животном свету. Псовке су вештачке, а тамо где би могао да се успостави однос, немају садржај. Франц Шу је у једној раној критици уочио ту констелацију и при том је – веома вешто – процес сучељавања са Бернхардом и његовим успехом означио као феномен рецепције:

---

[19] André Müller, „Der Wald ist groß, die Finsternis auch. Ein Gespräch mit Thomas Bernhard", у: *Die Zeit*, 29. 06. 1979, стр. 33.

[20] Johan Nepomuk Nestroj (1801-1862) bio je književnik i glumac, njegov rad obeležio je vrhunac starog bečkog Narodnog pozorišta, a ostao je zapamćen po svojim pozama. (*Прим. прев.*)

[21] Monologe auf Mallorca (прим. 3), стр. 7.

[22] Thomas Bernhard, *Die Macht der Gewohnheit*, Frankfurt am/M. 1974, стр. 103.

[23] Thomas Bernhard, *Beton* (прим. 17), стр. 115 и даље.

„Бернхард не пише за ситан капитал него за његову надградњу, а то су: гимназијалци и германисти. Његови страствени читаоци су вероватно једна врста осредњих ученика, чији интерес за последње ствари доприноси томе да не морају да се брину о онима пред собом." И напокон: „Бернхардово наводно провокативно понашање у јавности, хтео он то или не, није ништа друго него поштовање друштвеног уговора." А за сваки случај Шу је имао при руци диктум Михаела Шаранга: „Они који код Бернхарда беже у смрт и у метафизику, у стварности лако беже у фашизам."[24] То иде једноставно: еманциповати се од текстова наочиглед дискурса. Бернхардове тематске опсесије на тај начин лако постају упутства за избегавање конкретног суочавања са нашом животном стварношћу и за бег у фашизам: тако привидна ирелевантност тих творевина ипак постаје еминентна животна опасност.

Упитан о тој критици, Франц Шу се осам година касније дистанцирао од ње. Ипак је учинио да се замислимо, очевидно се везујући уз некадашњу позицију „[...] а шта ако та фасцинираност Бернхардовим текстовима заиста мање потиче од естетичке моћи суђења него од психосоцијалне динамике? [...] Бернхардов апстрактни негативизам није само једна од санкционисаних 'мушких фантазија', него је и варљиво и типично аустријско настојање, наиме: да се разочарање заогрне агресијом, због тога што није све тотално добро, зато што ипак нема довољне заштите, чему аустријски народ толико уверљиво тежи. Где другде осим у уметности се такве дечје регресивне тенденције могу конзумирати на социјално прихватљив начин, и ко иначе, осим превасходно академске малограђанштине може бити заинтересован да се о томе афирмативно или критички изјасни? (Нормативна снага фактичког важи и ту, Бернхард је измакао контроверзној дискусији)."[25]

Може се то и тако видети. Утолико је и легитимно да се дејство Бернхардових текстова објасни једино на основу феномена малограђанског читалачког интереса, као што чини Шу? Не значи ли то, да је сучељавање са тим текстовима пренесено на рецепцију, чиме пропуштамо да сагледамо потенцијал који је сачуван у тим грдњама? Колико год да ми се чини сумњиво и то кобно поверавање херменеутичког рада анализи рецепције, једино Бернхардови читаоци могу бити одговорни за дејство, ипак је, с друге стране, нужно заобилажење рецепције, да бисмо се од ње вратили натраг текстовима. Како се може објаснити функција и делотворност Бернхардових грдњи? Намећу се три предлога:

1) Аустријска политика је толико у реду, да њу није могуће критиковати другачије него савршеном, у себи почивајућом критиком у лику уметности.

2) Аустријски аутори нису у стању да формулишу конкретне дијагнозе. Они прошлост апсолутизују у мит, а наспрам ње стављају изопачену садашњост и беже у метафору: свет као позориште.

3) Или је Бернхард права усијана глава, чија неоснована и неутемељена мизантропија сачињава једино језгро за аутентичну критику? Франц Шу је у једној духовитој

---

[24] Franz Schuh, *Unterganghofer. Thomas Bernhard in Anekdote und Selbstzeugnis*, у: *Salz* 1, 1975, бр. 2, стр. 8.

[25] ÖH-express 1984, април, бр. 71, стр. 29.

напомени Рајмундовој *Краљ Алпа и мизантроп* приметио да је том аутору ускраћена и мизантропија, којом је желео да пружи барем мало отпора.[26]

Код Бернхарда, који је једном већ био апострофиран као „Алпски Бекет и мизантроп",[27] та мизантропија није ускраћена, него се она у пуној мери подноси, све до неотесаности, до неделикатног, неподношљивог. Можда је то језгро његових грдњи: он је уметник претеривања, јер само претеривањем постаје видљиво да је неопходно да се свет унакази да би се учинио препознатљивим.

А својим претеривањем сваки пут погађа, изазива запрепашћеност, сасвим конкретну, погађа и производи земљотрес, чији епицентар је сваки пут Аустрија. Погођени све више и више бивају Салцбуржани, Штајерци, Тиролци, Бечлије, гинији, маса, виртуози, дилетанти, савезни канцелар, пензионери, научници, учитељи, свештеници, срећници и несрећници, а такође и они, чије детињство болно штрчи у садашњости...

(Са немачког превео ***Драган Проле****)*

[26] Franz Schuh, „Ein österreichisches Leben. Raimunds *Der Alpenkönig und der Menschenfeind* im Theater der Gruppe 80", у: *Falter* бр. 23/1983, стр. 19.
[27] Franz Rumler, „Alpen-Beckett und Menschenfeind", у: *Der Spiegel*, 31.7.1972, стр. 98.